

“БОБУРНОМА”ДА МОВАРОУННАХРНИНГ ТАШҚИ АЛОҚАЛАРИ ХУСУСИДА

О ВНЕШНИХ СВЯЗЯХ МАВЕРАННАХРА В «БАБУРНАМЕ»

ON THE FOREIGN RELATIONS OF MAVERANNAHR IN "BABURNAMA"

Анвар Ашурович Эркўзиев

*Наманган давлат университети Тарих кафедраси доценти,
тарих фанлари номзоди*

e-mail: anvar_ercouziyev@mail.ru

Тел: +99897 254 93 39

Аннотация

Ушбу мақолада Мовароуннахрнинг XV аср тарихига бағишланган мемуар асарда минтақанинг ташқи алоқалари, ушбу алоқаларнинг йўналишлари, Мовароуннахрни хорижий мамлакатлар билан боғлаган савдо йўллари, ушбу йўллар орқали хориж мамлакатларга олиб чиқилган маҳсулотлар таркиби ҳақида маълумотлар тақдим этилади. Шунингдек, ҳаж мавсумида маовароуннахр ҳожиларининг ҳаж сафарига элтувчи йўллар ҳақида маълумот берилади.

Аннотация

В данной статье, посвященной истории Мавераннахр в XV веке, приводятся сведения из произведения мемуаров, в которых описаны внешние связи региона, направления этих связей, торговых путей, связывающих Мавераннахр с зарубежными странами, а также о составе продукции, экспортируемой в зарубежные страны по этим путям. Также предоставлена информация о маршрутах, ведущих к совершению хаджа для паломников из Мавераннахр в сезон хаджа.

Abstract

This article, dedicated to the history of Maverannahr in the 15th century, provides information from a memoir that describes the external relations of the region, the directions of these relations, the trade routes connecting Maverannahr with foreign countries, as well as the composition of the products exported to foreign countries along these routes. Information is also provided on the routes leading to the Hajj for pilgrims from Maverannahr during the Hajj season.

Калит сўзлар

“Бобурнома”, Конибодом, Хурмўз, бодом, Ҳиндистон, тошйўнар усталар, Чиннихона, Форс кўрфази, инглиз чити, инглиз рўмоли, Кольбер.

Ключевые слова

«Бабурнаме», Канибадам, финики, миндаль, Индия, каменҳики, Чиннихана, Персидский залив, английский материал, английский платок, Кольбер.

Keywords

"Baburnama", Kanibadam, dates, almonds, India, masons, Chinnihana, Persian Gulf, English material, English shawl, Colbert.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурни нафақат Ўзбекистон тарихида, балки жаҳон тарихида ҳам кўпқиррали фаолият ва ижод соҳиби, буюк подшоҳ, мумтоз шоир, назариятчи адабиётшунос, фақиҳ тилшунос, санъатшунос, этнограф, ҳайвонот ва наботот оламининг билимдони сифатида тилга олинади. Биргина „Бобурнома“ асари ўзи унинг йигирмадан ортиқ соҳаларга қизиққанлигига яққол мисол бўла олади.

Бобур Мовароуннаҳр шаҳарлари тасвирида унинг географик хусусиятлари билан бир қаторда ташқи алоқалари, иқтисодий имкониятлари ҳақида ҳам муҳим маълумотларни тақдим этади. Энг муҳим жиҳати бу маълумотлардан Мовароуннаҳрнинг жаҳон савдосининг фаол иштирокчиси бўлганлигини, минтақа маҳсулотлари дунё бозорларига савдо йўллари орқали етказиб берилганлигини тасдиқлайди.

“Бунга тобе мавзулардан бири Кандибодомдир. Шаҳар деб бўлмайдию, аммо яхшигина шаҳарчадир. Бодоми яхши бўлади. Бу жиҳатдан шу исм билан аталган. Ҳурмўз ва Ҳиндистонга кўпроқ шу ернинг бодоми боради [1,30].

XV асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Ўрта Ер денгизи ҳавзасида Усманийлар давлати ўз ҳукмронликларини ўрнатиши, савдогарлар ва савдо қарвонлари учун хавфнинг ортишига сабаб бўлди. Португалияликлар томонидан Форс кўрфазидаги савдо йўлининг ёпиб қўйилиши*, шунингдек, Усманийлар давлати билан Эрон ўртасида тез-тез бўлиб турадиган урушлар, европаликларнинг Шарқ мамлакатлари аҳолиси билан Усманийлар давлати орқали савдо алоқаларини қийинлаштирарди. Тез орада Усмонли туркларнинг бу йўл орқали амалга ошириладиган ипак билан савдода барча воситачиликни ўз қўлига олишга қаратилган ҳаракатлари бу йўлнинг фаолиятини тугашига олиб келди.

Буюк географик кашфиётлар натижасида Ҳиндистонга денгиз йўлининг очилиши билан Ўрта Осиёга турли европа саноати моллари ҳам кириб келган. Аммо, Ҳиндистон учун Европа давлатларининг ўзаро қурашлари натижасида Ўрта Осиёга европа молларини кириб келиши турли даврларда турлича бўлган. Дастлабки даврларда савдо йўллари ва бозорлар фаолияти ҳақидаги маълумотларга асосий эътибор қаратилган бўлса, европа молларининг Ўрта Осиёга олиб келиш асосан инглиз савдогарлари томонидан амалга оширилган. Инглиз моллари денгиз орқали Абуш бандаргоҳига, ундан ўн кунлик қарвон йўли бўйлаб Шерозга олиб келинган. Бу ердан савдо моллари икки йўл билан Ўрта Осиёга қараб йўл олган. Ҳирот орқали Бухорога олиб борадиган йўл Эрон орқали Машҳад ва Марв шаҳарларига олиб борадиган йўлдан хавфсиз ва яқин бўлган [2,178]. Бухорога Қобул орқали инглиз юпка газламаси, пахтанинг турли навларидан

тайёрланган инглиз чити, турли рангдаги инглиз рўмоллари олиб келинган [3,77-78].

Ҳиндистон теварагидаги денгизлар, унинг ғарбий кўрфазларини босиб олган португаллар XVI асрда Форс кўрфази орқали Ҳурмўзга борадиган савдо йўлини ёпиб қўйдилар. Шу муносабат билан шимоли-ғарбий Ҳиндистондан Хуросон ва Эрон орқали ўтадиган карвон йўли яна катта аҳамият касб эта бошлади. 1622 йилда инглизлар Ҳурмўзни босиб олиб, денгиз йўлини очганлар [4,41]. Форс қўлтиғида жойлашган Ҳурмўз шаҳри йирик савдо шаҳри бўлиб, бу ерга бутун Ҳиндистондан савдо моллари олиб келинади. Бу савдо молларини оз фурсатда ва сифатли тарзда Эрон, Каспий денгизи, Россия дарёлари орқали Ярославлга ва ундан дарё ҳамда денгиз орқали Англияга олиб бориш мумкин эди [5,104].

Темурийлар даврида халқаро аҳамиятдаги Буюк ипак йўлининг фаолияти савдо йўлидаги хавфсизлик ҳам адолатнинг таъминлангани билан бевосита боғлиқ эди. Бу биринчи навбатда ҳукмдорларнинг адолатли ташқи муносабатларига боғлиқ бўлса, иккинчидан Мовароуннаҳр обрўси ва ибрати ҳисобланар эди.

“Умаршайх мирзонинг адолати шу даражада эдики, Андижоннинг шарқий тарафидаги тоғларнинг пастида Хитойдан келаётган минг қорамоллик карвонни қор босдики, икки киши қутулиб қолди, холос. Хабар топиб одамларни юбориб, карвоннинг ҳамма нарсаларини йиғдирди. Ўша пайтларда карвонни ворислари бўлмаганидан, эҳтиёт юзасидан сақлаб, бирикки йилдан сўнг Самарқанд ва Хуросондан ворисларини суриштириб, топтириб келиб, молларини эсон-омон топширди [1,32].

Темурийларнинг Хитой билан муносабатлари Марказий Осиё дипломатиясида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, иқтисодий имкониятларга эғалик қилиш асносида ўзаро сиёсий-ҳарбий рақобат характериға ҳам эга эди. Кўп ҳолларда бу рақобат ўзаро ишлаб чиқариш тажрибаларининг ҳам алмашиш воситасида ҳам амалга ошириб борилган. “Яна Кўҳак тепалигининг этагида Улуғбек Мирзо Боғи Майдон деб ном олган бир боғ солгандир. Ушбу боғчада яна бир чордара иморат солган, изораси (асосининг ташқи беағи) бутунлай чиннидан, Чиннихона дейдилар. Хитойдан одам юбориб келтирганлар [1,57].

Ўрта Осиёдан Шимолий Ҳиндистонга олиб борадиган савдо йўллари икки хил йўналишда бўлган. Улардан бири Пешавор йўналиши бўлиб, у ҳар доим савдо карвонлари билан серқатнов бўлган. Бу шаҳар Ўрта Осиёнинг Ҳиндистон билан Афғонистон орқали бўладиган савдосида асосий савдо омбори вазифасини ўтаган. Пешаворга бориш учун қуйидаги йўллардан фойдаланиш мумкин эди [6,52].

1. Бухоро, Балх ва Қобул орқали (узуниги 1136 мил)
2. Самарқанд, Бадахшон, Помир ва у ердан Читрал-Дахар ва Сват орқали (узуниги 1593 мил)
3. Самарқанд, Бадахшон, Помир ва Қобул орқали (узуниги 1340 мил)

Ҳиндистон шаҳарларидан бошланиб, Қобул, Бадахшон ерлари орқали Хитойга олиб борувчи йўл миссионер иезуитларнинг асосий қатнов йўли бўлган. Бу йўлдан Астрахань, Бухоро ва форс савдогарлари йирик карвонлар ҳаракатлангандагина фойдаланишган. Бу йўлдан 1603-1605 йилларда португал иезуити Бенедикт Гоэс Ўрта Осиё орқали Хитойга борган [7,91].

Бобурийлар Ҳиндистонининг Ўрта Осиё билан алоқалари икки минтақа савдогарларининг қизғин савдо муносабатларини таъминлаган. Шу сабабдан Ўрта Осиё савдогарларини Ҳиндистон бозорларида, ҳинд савдогарларини Ўрта Осиё бозорларида кўплаб учратиш мумкин эди. XVI аср бошида европалик савдогарларнинг янги кашф этилган Ҳиндистонга ташрифлари натижасида Ўрта Осиё иқтисодий ҳолати ва савдо моллари билан яқиндан танишиш имконияти туғилган. Шунингдек, савдогарлар томонидан Ҳиндистон ва унга қўшни ҳудудлар тўпланган маълумотлар Европа давлатлари иқтисодий манфаатлари доирасини кенгайтиришда муҳим рол ўйнаган.

XVII – XVIII асрлар Европасида Ҳиндистон орқали Ўрта Осиёнинг иқтисодий имкониятлари ҳақида энг кўп маълумот тўплаган мамлакат Франция ҳисобланади. Чунки, бу даврда французларнинг шимол-шарқий савдо йўлида инглизлар билан манфаатлари тўқнашган эди. Шимолдан Ўрта Осиё орқали Ҳиндистонга кириб келишни хоҳлаган инглизларга, французлар Ҳиндистон орқали жанубий йўл билан жавоб бермоқчи эди. Бу даврда Ҳиндистон ва унга қўшни мамлакат билан савдо олиб бориш ва улар ҳақида маълумотлар тўплаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Бу сиёсат қирол Людовик XIV кардинал Ришелье ва қиролнинг молия вазири Кольбер даврида ўзининг юқори даражасига эришган. Шу сабабдан бу даврда Ҳиндистон ва Яқин Шарқ ўлкаларига жуда кўплаб француз сайёҳлари юборилган. Бу сайёҳлар эса ўз қудаликлари ва эсдаликларида Ўрта Осиё савдогарлари ва савдо моллари ҳақидаги маълумотларни қайд этганлар.

1659-1672 йилларда бобурийлар саройида яшаган француз сайёҳи Ф. Бернъенинг гувоҳлик беришича, бобурийлар шоҳи Аврангзеб Оламгир (1659-1707) Ўрта Осиёдан олиб келинган меваларни қабул қилиш пайтида мевалар келтирилган юрт хонлари шаънига мақтовлар айтган, меваларнинг чиройли, хуштаъмлиги ва кам учраши тўғрисида узоқ гапирган. Шунингдек, сайёҳнинг таъкидлашича, мевалар келтирилган юртнинг замини серҳосил бўлиб, йилнинг барча фаслида Ҳиндистоннинг ҳамма раста ва дўконлари

Бухоро ва Самарқанддан келтирилган курук мевалар билан тўла бўлган [8,263]. Яна Самарқанд шаҳрининг Оҳанин дарвозасига яқин қалъанинг ичида тошдан бир жомеъ масжиди солган, у ерда аксарият Ҳиндистондан олиб келинган тошйўнарлар ишлатилган.[1,56].

Франсуа Бернье Ҳиндистонда бўлган пайтда (1659-1672) Ўрта Осиёдан борган элчилар билан суҳбатда бўлган. Суҳбат мобайнида у ўрта осийликлардан ўз мамлакатлари ҳақида кўпроқ маълумот олишга интилан. Унинг айтишича, элчилар ҳатто ўзлари яшаётган ерларнинг-Ўзбекиянинг чегарасини ҳам билишмайди [9,131]. Бу ерда элчилар сиёсий вазиятни назарда тутиб ўз давлатлари ҳақида ажнабий кишиларга айтарли маълумот бермаган. Чунки шу даврда Бухоро хони Абдулазизхоннинг Ҳиндистон шоҳи Аврангзеб билан муносабатлари яхши бўлмаган.

Шунингдек, Ф. Бернье Ҳиндистоннинг қўшни мамлакатлар билан иқтисодий алоқларини ўрганиб, ўз маълумотларини ҳисобот тарзида мактуб орқали Франция қироли Людовик XIV нинг молия вазири Кольберга (1619-1683)га жўнатиб турган.

Шимолий Ҳиндистондан Фарғона ва ундан узоқроққа жанубий Синьцзян шаҳарлари орқали бориладиган яна бир йўл бор эди. Бу йўл Сринагар (Кашмир)дан Лех (Ладакх) орқали Хўтан ва Қошғарга ўтган, у ердан Тарак довонлари орқали Ўшга, Қўқонга ва ундан Ўрта Осиё йўлларига ўтган.

Маккага элтувчи жанубий йўли ҳам анча серқатнов бўлиб, маҳаллий аҳоли Маккага Ҳиндистон, афғон ерлари орқали ўтган йўлдан фойдаланган ҳолда зиёратни амалга оширган. И. Низамутдиновнинг ёзишича, Ўрта Осиё зиёратчилари бу йўлдан XIV асрда, тахминан 1332 – 1333 йилларда тошкентлик шоир Бадриддин Чочий Маккадан Ҳиндистон орқали қайтган[10,135].

Ҳаж амалларини бажарилиши, Мовароуннахрнинг ташқи алоқалари тизимида Маккага элтувчи зиёрат йўллари хавфсизлиги муҳим аҳамиятга эга эди. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳам “Бобурнома”нинг XVI аср бошларига оид маълумотлари қисмида қуйидагиларни ёзади: “Ҳиндистон била Хуросон орасида хушки йўлдин икки бандардур. Бир Кобул яна бир Қандаҳор. Қошғар ва Фарғона ва Туркистон ва Самарқанд ва Бухоро ва Балх ва Ҳисор ва Бадахшондин карвон Кобулға келурлар. Хуросондин карвон Қандаҳорға келур. Ҳиндистон била Хуросонға восита бу вилояттур. ... Ҳар йили етти-саккиз-ўн минг от Кобулға келур. Қуйи Ҳиндистондин ўн-ўн беш-йигирма минг ўйлуқ карвон Кобулға келур”, - дейди [1,178]. “Бобурнома”даги амрлар зикрида Ҳофиз Муҳаммад дўлдойни 1504 йилдан аввалроқ, Маккага отланиб, унинг Ҳинд йўли орқали сафар қилганлиғни ёзади[1,36].

XV аср ўрталарида Мирзо Абулқосим Бобур (1452-1457) замонида шайх Муҳаммадшоҳ Фароҳий, шайх Мавлоно Рукниддин Муҳаммад ал-Хофийларнинг Ҳўрмуз орқали Маккага сафар қилиб, бу йўл Ҳирот-Ҳамадон-Шероз-Аберкуҳ-Язд-Ҳўрмуз йўналишида давом этган. Кейинчалик Ҳусайн Бойқаро ҳукмронлиги даврида (1469-1506) хўжа Мажиддин Эроннинг Кирмон йўли орқали Ҳижозга бориб, Ҳирот-Табриз-Шом-Миср-Ҳижоз-Макка-Мадина йўналишида ҳаж сафарини амалга ошириб ватанига қайтган[10, 137].

Мовароуннахрнинг ўрта асрлар даври тарихининг сиёсий жараёнлари минтақанинг дунё миқёсида алоҳида эътиборда бўлишига сабаб бўлди. Шу сабабдан ташқи алоқаларнинг муҳим жиҳати савдо-иқтисодий алоқаларга эътибор қаратилди-ки, шу аснода маҳаллий шароитда ишлаб чиқарилган ёки моҳир меҳнат асосида етиштирилган маҳсулотларни хорижий мамлакатларга чиқариш кўпайди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар. (REFERENCES)

1. Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Тошкент., О`qituvchi, 2008.
2. Небольсин П.И. Очерки торговли Россией с Средней Азией. – СПб., 1856.
3. Записки о Бухарском ханстве. – Москва, Наука, 1983.
4. Байкова Н.Б. Россия билан Шарқ ўртасидаги иқтисодий алоқалар тарихидан. – Тошкент., Фан, 1964.
5. Шахмалиев Э.М. Об англо-русских торговых противоречиях на Переднем Востоке второй половины XVI века // Ученые записки Азербайджанского Университета. – Баку, 1958. – №5.
6. Байкова Н.Б. Из истории караванной торговли между Средней Азией и Северной Индией. – Ташкент., Фан, 1964.
7. Соколовский Г.Н. Филипп Аврель как географ. / Известия Государственного Русского географического общества. – СПб., 1925. – № 1-2. Т.57.
8. Абрамов М.М. Социально-экономическая и культурная жизнь Самарканда в XVI - первой половине XIX в. Дисс... на учен. степ. док. ист. наук. – Самарканд., 1989.
9. Бернье Ф. История последних политических переворотов в государстве великого Могола. – М-Л. 1936.
10. Таниева Г.М. XVI-XIX аср ўрталарида Ўрта Осиё халқларининг ҳаж зиёрати тарихи ва тарихшунослиги. Тарих фанлари доктори (DSc) диссертацияси. – Тошкент., 2021.